

Esta publicación ha recibido financiación de las instituciones siguientes:

Ministerio de Ciencia e Innovación.
Dirección General de Investigación.
A. C. FFI2009-05984-E/FILO.

UAB

Universitat Autònoma de Barcelona

Generalitat de Catalunya.
AGAUR 2009 ARCS100115.

Comité Científico

Walter Berschin, Universität Heidelberg
Augusto A. Nascimento, Universidade de Lisboa
Maurilio Pérez González, Universidad de León
Ana Moure Casas, Universidad Complutense de Madrid
José Manuel Díaz de Bustamante, Universidade de Santiago
José Luis Vidal Pérez, Universitat Autònoma de Barcelona
Joan Gómez Pallarés, Universitat Autònoma de Barcelona
Josep M. Escolà Tuset, Universitat Autònoma de Barcelona

SISMEL · Edizioni del Galluzzo
p.o. box. 90 I-50029 Tavarnuzze - Impruneta (Firenze)
tel. +39.055.237.45.37 fax +39.055.237.34.54
galluzzo@sismel.it · order@sismel.it
www.sismel.it · www.mirabileweb.it

ISBN 978-88-8450-429-6
© 2011 - SISMEL · Edizioni del Galluzzo

ESTUDIOS DE LATÍN MEDIEVAL HISPÁNICO

Actas del V Congreso Internacional
de Latín Medieval Hispánico

Barcelona, 7-10 de septiembre de 2009

Edición de
JOSÉ MARTÍNEZ GÁZQUEZ
ÓSCAR DE LA CRUZ PALMA
CÁNDIDA FERRERO HERNÁNDEZ

FIRENZE
SISMEL · EDIZIONI DEL GALLUZZO
2011

- 193 José Carlos Martín Iglesias, *Una «Vita s. Ildefonsi» inédita, fuente de Juan Gil de Zamora. Presentación y edición del texto*
- 205 Eduardo Otero Pereira, *Un testimonio más del viaje de Trezenzonio en un manuscrito de Juan Gil de Zamora*
- 219 César Chaparro Gómez, *Enciclopedia y mnemotecnica en Raimundo Lulio*
- 225 Núria Gómez Llauger, *Les oracions subordinades substantives al «Liber de potentia, obiectione et actu» de Ramon Llull*
- 231 José Higuera Rubio, *Aspectos lógico-gramaticales del léxico luliano: los correlativos y la polisemia de la constitución sustancial*
- 243 Jaume Medina, *Les tres versions llatines de la «Doctrina pueril» de Ramon Llull. Una comparació del seu lèxic*
- 261 Giuliana Musotto, *Raimondo Lullo e la Condanna parigina del 1277: redazione e trasmissione della proposizione numero 181*
- 275 Marta Romano, *Aspetti del lullismo spagnolo: Pere Daguí*
- 281 Pere Villalba Varneda, *Alguns aspectes del llatí de Ramon Llull: «33. Liber de quaestionibus per quem modus Artis demonstratiuae patefit»*
- 297 Sebastià Giralt Soler, *«Dissipabitur Secta Mahometi». Croada i profecia en Arnau de Vilanova*
- 309 Jaume Mensa Valls, *Arnau de Vilanova i els «Theologi Philosophantes»*
- 317 Lluís Brines García, *Francesc Eiximenis (OFM, † 1409), su vida, su obra en catalán.*
- 327 Curt Wittlin, *Franciscus Eximenis (OFM, † 1409): obras en latín*
- 333 Antonia Rísquez Madrid, *El enciclopedia medieval hispánica: «Clavis Sapientiae» de Lope de Barrientos*

HAGIOGRAFÍA

- 345 Walter Berschin, *Biografía latina: su influencia en la Península ibérica y su dimensión europea (siglos VII-XII)*
- 351 Vitalino Valcárcel Martínez, *Literatura hagiográfica hispano-latina de los reinos de León y Castilla en el s. XIII*
- 367 Patrick Henriët, *Origines du christianisme ibérique et Communauté de parfaits. Valère du Bierzo (VIIe siècle)*
- 377 Elio Montanari, *Pietro Ferrandi storico di san Domenico*
- 391 Carlos Pérez González, *«De miraculis que fiunt a beata Virgine Maria in ecclesia Montis Serrati» (s. XII): estudio histórico y literario de la primera colección de «Miracula» de la Virgen de Montserrat*

LITERATURA DE CONTROVERSIA

- 405 Alfonso Alcalde Diosdado Gomez, *Mahoma cristianizado en un pasaje del «Liber scalae Mahometi»*
- 417 José María Bellido Morillas - José Palomares Expósito, *Conversaciones, tratos y paseos de Virgilio, Mahoma y Avicena por Andalucía, y otras historias latino-medievales de apropiaciones indebidas*
- 425 Cándida Ferrero Hernández, *Literatura latina de controversia religiosa en la Castilla del siglo XV: una aproximación a su tipología*

- 443 Raúl Platas Romero, *Ramón Martí y la renovación de la literatura latina de controversia*
- 455 Katarzyna Krystyna Starczewska, *Muhammad's portrait in Jiménez de Rada's «Historia arabum» and in Marcos de Toledo's «Prologus Alcorani». Two different examples of the islamic-christian controversy literature*

TEXTOS CIENTÍFICOS

- 467 Enrique Montero Cartelle, *«Coitus multis modis removetur». Medicina medieval y abstinencia sexual*
- 483 Ricard Andreu Expósito, *Nuevas aportaciones al conocimiento de la «Ars gramatica Gise-mundi» en el manuscrito de Ripoll n° 106 (Barcelona, ACA)*
- 493 José Pablo Barragán Nieto, *El «De secretis mulierum» atribuido a Alberto Magno. Edición crítica, estudio y traducción*
- 501 Antoni Biosca i Bas, *«Tractatus contra malos médicos». Un tratado de medicina medieval*
- 509 Cristina de la Rosa Cubo, *Un ejemplo de enciclopedia médica medieval de la Real Biblioteca de El Escorial (ms. M II. 17)*
- 521 María del Carmen Fernández Tijero, *Aproximación al léxico científico en los textos médicos de autores medievales hispánicos: el caso de «menstruum sive purgatio»*
- 533 Alejandro García González - Ana Isabel Martín Ferreira, *El «Breviarium» de Iohannes de Sancto Paulo y la materia médica en el manuscrito E.IV.22 de la Real Biblioteca de El Escorial*
- 557 Miguel Ángel González Manjarrés, *Un caso de patología médica medieval: disfunción de las «virtutes naturales ministrantes» en las enfermedades del aparato reproductor*
- 569 Carlos Medina Hernández, *Navegación en la obra de Alfonso de Palencia*
- 579 Francisca del Mar Plaza Picón - José Antonio González Marrero, *La «Epistola ad Wicthedum». Un apéndice del «De Temporum ratione» de Beda*
- 589 Victoria Recio Muñoz, *La «Practica» de Plateario: edición crítica, estudio y traducción*

TRADUCCIONES

- 601 Thomas Burman, *Riccolando da Monte di Croce y las traducciones latinas del árabe realizadas en España*
- 609 Óscar de la Cruz Palma, *Notas a la lectura del «Liber de generatione Mahomet» (trad. de Hermán de Carintia, 1142-1143)*
- 627 Montserrat Ferrer Santanach, *Les traduccions francesa i catalana de Titus Livi i el comentari llatí de Nicolau Trevet*
- 635 Alexander Fidora Riera, *Domingo Gundisalvo (1110-1190): el «Tractatus de anima» y su versión hebrea medieval*
- 643 Santiago García-Jalón de la Lama, *El salterio de Alfonso de Algeciras*
- 651 Celia López Alcalde, *Los manuscritos del «corpus islamolatinum»*
- 657 Marc Oliveras Busquets, *Raimondo de Moncada y su traducción latina del árabe sobre las imágenes celestes*
- 663 Josep Pujol Gómez, *Les traduccions hispàniques de les «Heroides» d'Ovidi i els «Bursarii Ovidianorum» de Guillem d'Orléans: una aproximació*
- 677 Pier Mattia Tommasino, *Testimonianze sulla traduzione del Corano del Beato Antonio Neyrot da Rivoli O.P. (c. 1423-1460)*

sulmans – sigui perquè n'ha d'arribar el temps, sigui perquè fa dubtar de la sinceritat de la predicació – i en Arnau la necessitat de conversió dels no cristians passa per davant de la simple possessió dels Sants Llocs. Així, dos són els pivots de l'evolució del pensament arnaldic entorn de les croades: d'una banda, la convicció en la conversió necessàriament pacífica dels no cristians; de l'altra, l'enfonsament de l'Islam com a fase prèvia a l'arribada de l'Anticrist. Ja ha estat apuntat per diversos estudiosos que Arnau s'aproxima a l'ideal croat a mesura que en la seva visió escatològica es va acostant el moment vaticinat per a la desfeta musulmana. Tanmateix en la meua opinió caldria aclarir, a més, per què el nostre autor accelera el moment del procés d'ensorrament de l'Islam – de les seves primeres profecies que el situen a mitjan s. XV i després de la reunificació dels grecs amb l'Església llatina passa a donar-lo per arribat el 1310 en la *Informació espiritual*, sense que s'hagi produït el pas previ de la unió cristiana. És igualment necessari explicar la contradicció entre la conversió pacífica que hem vist profetitzada en diverses obres al llarg de tota la seva producció espiritual – *Allocutio*, *De tempore*, *Protestatio*, *Informació espiritual* – amb el suport matisat a les croades que trobem en altres – *Raonament*, *Contra passagium*. Des del meu punt de vista, per entendre aquestes diferències hem de tenir en compte que les dues últimes són obres de circumstàncies vinculades directament amb projectes de croada: en el primer cas Arnau la va llegir davant el rei Jaume en el mateix campament de l'exèrcit que assetjava Almeria i amb la voluntat de congraciarse amb ell en un moment de tensió entre tots dos, mentre que la segona obra devia anar destinada al mateix monarca que ja havia iniciat aquesta campanya, si no poc després, o bé al seu germà que somiava en la seva pròpia croada. Per tant podem pensar que en els darrers anys de la seva vida Arnau es va deixar dur pel realisme polític: si els governants que constituïen els seus suports principals – Jaume d'Aragó i Frederic de Sicília, a més del papa Climent V – opten cadascun d'ells pel seu propi projecte de croada i, fins i tot, ambdós reis inscriuen els seus en el programa de reforma espiritual d'Arnau, aquest no pot fer més que integrar-los-hi: donar per iniciat el procés de conversió dels no cristians anunciat pels profetes i acceptar la conquesta militar i el domini polític per afavorir l'extensió del cristianisme.

ABSTRACT

Arnau de Vilanova's position on the crusades, in the frame of his apocalyptic prophetism, evolved from their rejection to a conditioned approval throughout a process influenced by the projects of crusade of both king of Aragon and king of Sicily, whose projects he took part in as a negotiator.

KEYWORDS: Arnold of Villanova – Crusade – Conversion – Islam – Prophetism

Sebastià Giralt Soler
Universitat Autònoma de Barcelona
sebastia.giralt@uab.cat

Jaume Mensa Valls

ARNAU DE VILANOVA I ELS «THEOLOGI PHILOSOPHANTES»

I. OBJECTIU

L'eminent historiador de la filosofia medieval Étienne Gilson en un article de l'any 1952 es preguntava pel significat d'un mot que des de feia un temps li cridava l'atenció i convidava altres estudiosos de la filosofia medieval a dir-hi la seva. El mot en qüestió és *philosophantes*¹. En l'article citat Étienne Gilson reconstrueix el concepte en autors com Roger Marston² i Roger Bacon³. També hi ha alguna referència a Macrobi⁴, Boeci de Dàcia⁵, Mateu d'Aquasparta⁶. Gilson arribava a la conclusió següent⁷:

Le terme 'philosophantes' ne saurait se comparer avec ceux du couple célèbre *theologi-philosophi*. Il apparaît, jusqu'à présent, dans le milieu Franciscain, après 1250, et il n'y a aucune raison de penser qu'il se soit généralisé à cette date. Néanmoins, c'est une possibilité dont on doit tenir compte et il se peut qu'alors ou plus tard elle se soit réalisée. En outre, autant qu'on puisse en juger d'après ces quelques exemples, 'philosophantes' est moins le signe d'une classe nouvelle qu'une épithète qualifiant certains *theologi*. Les philosophes demeurent ce qu'ils ont toujours été, c'est-à-dire les philosophes païens ou infidèles, depuis Aristote jusqu'à Averroès; tous les autres sont des théologiens. Parmi ces théologiens, il y en a qui s'adonnent à l'usage de la philosophie dans l'exercice de leurs fonctions; ce sont les *philosophantes*. Enfin, dans les quelques cas cités, le terme semble avoir une connotation péjorative, mais comme en un cas au moins elle est sûrement, non seulement péjorative, mais laudative, la question de savoir si d'autres en ont usé souvent en ce sens reste ouverte.

Des de llavors diversos estudiosos han fet noves contribucions a aquest concepte. Així, per exemple, Gaines Post dedica un article a estudiar el significat del mot *philosophantes* en el dret romà i canònic⁸. Post constata que

In the late twelfth and early thirteenth century, however, legists and canonists looked upon the *philosophus* as a *philosophans*, a true philosopher in the best sense of the word, that is, a lover of all wisdom that is of God⁹.

1. GILSON, É. (1952). "Les 'philosophantes'". *Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Âge* [AHD] 19, p. 135-140.

2. Rogerii de Marston (1932). *Quaestiones disputatae*, Quaracchi, p. 51, 76, 142, 231-232, 357, 360, 382, 412.

3. STEELE, R. (ed.) (1911). *Rogerii Baconis. Communia naturalium*, II. Oxford, p. 84; STEELE, R. (ed.) (1940). *Roger Bacon. Communia mathematica*. Oxford, p. 9-10.

4. A. Th. Macrobi, *In somnium Scipionis*, I, 8.

5. Per als textos de Boeci de Dàcia, vegeu: GRABMANN, M. (1924). *Neu aufgefundene Werke des Siger von Brabant und Boetius von Dacien*. Munic.

6. Matthaei de Aquasparta (1903). *Quaestiones de fide et cognitione*. Quaracchi, p. 251.

7. GILSON, É. (1952). "Les 'philosophantes'". AHD 19, p. 139.

8. POST, G. (1954). "'Philosophantes' and 'philosophi' in Roman and Canon Law". AHD 21, p. 135-138.

9. POST, G. (1954), p. 138

P. Michaud-Quantin, M. Lemoine¹⁰, després d'analitzar nous testimonis (Pere Abelard, E. de Tournai, C. d'Arràs, Guillem d'Alvèrnia i Bonaventura) del segle XII i XIII, proposen una visió general:

Le terme apparaît dans l'ensemble du moyen âge employé de façon sporadique, on peut même dire qu'il est assez rare. Il reste toujours susceptible de traduire ou de transcrire le grec *philosophoumenos* dans les diverses acceptions qu'à reçues le mot dans le milieu monastique ou les centres d'études. Toutefois dans la seconde moitié du XIIe siècle, quand la spéculation rationnelle s'introduit dans la théologie comme une méthode acceptée – au moins par certains – pour parvenir à mieux connaître les vérités de foi, il prend un sens spécial, peut-être même technique: *Philosophans* s'applique alors à ceux qui utilisent avec prédilection cette méthode, mais en fait on ne le rencontre au XIIIe siècle que chez des auteurs défavorables à cette attitude, si même ils ne la condamnent pas formellement en montrant les conclusions pour eux inacceptables auxquelles elle aboutit. Malgré la rareté de son emploi, le mot dans cette acception exprime une notion intéressante et utile pour situer aussi bien la position des auteurs qui en font usage que celle de ceux auxquels ils l'appliquent¹¹.

També en l'àmbit dels estudis dantescs hi ha hagut aportacions. Efectivament, Dant també va utilitzar qualche vegada el mot «filosofante» sigui com adjectiu sigui com a substantiu. En *Il convivio* IV, II, 18, llegim¹²: "l'anima filosofante non solamente contempla essa veritate, ma ancora contempla lo suo contemplare medesimo e la bellezza di quello", i també, II, XII, 7¹³: "cominciai ad andare là dov'ella [és a dir, la filosofia] si dimostrava veracemete, cioè nelle scuole delli religiosi e alle disputazioni delli filosofanti".

En el primer fragment "filosofante" té el sentit "que fa filosofia", "que filosofa". El segon, pel context, sembla referir-se als autors pagans, jueus o musulmans que eren estudiats en les escoles que Dant hauria frequentat (*v. gr.* Santa Maria Novelli, convent dominicà de Florència, en el qual hauria pogut conèixer els comentaris de Tomàs d'Aquino).

Marie-Thérèse d'Alverny va reconstruir l'ús que féu del concepte "filosofante" Pèire Joan Oliu, autor espiritual més o menys proper mentalment a Arnau de Vilanova¹⁴. Per a Pèire Joan, Tomàs d'Aquino seria un "philosophans", perquè el Doctor angèlic en les seves obres teològiques pren en consideració de forma seriosa els arguments d'Aristòtil i els filòsofs musulmans¹⁵.

10. MICHAUD-QUANTIN, P.; LEMOINE, M. (1968). "Pour le dossier des 'philosophantes'". *AHDL* 35, p. 18-22.

11. MICHAUD-QUANTIN, P.; LEMOINE, M. (1968), p. 22.

12. GARFAGNINI, Gian Luca (ed.) (1997). *Dante Alighieri. Il convivio*. Roma: Salerno Editrice; p. 241. Vegeu, també: *Enciclopedia Dantesca* (19842), Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana. Articles: V, p. 106-109, *scuola* (DAVIS, Ch. T.); II, p. 880, *filosofante*. Vegeu, també, VANNI ROVIGHI, S. (1967). *Le 'disputazioni de li filosofanti'*. *Dante e Bologna nei tempi di Dante*. Bolonya, p. 179-192; i BRUNETTI, G.; GENTILI, S. (2000). "Una biblioteca nella Firenze di Dante: i manoscritti di Santa Croce". Dins RUSSO, E (ed.). *Testimoni del vero. Su alcuni libri in biblioteche di autore*. Roma: Bulzoni, p. 21-55. Les autores (p. 23, nota 5) reproduïen dos fragments llatins molt interessants, de la *Questio, Salutatio*, I, 1: *Universis et singulis presentes litteras inspecturis Dantes Alagherii de Florentia inter vere philosophantes minimus in eo salutem qui est principium veritatis et lumen*; i cap. XVIII, 7: *Et secundum hoc salvatur concentricitas terre et aque, et nihil sequitur impossibile apud recte philosophantes*.

13. Dante Alighieri, *Il convivio*, p. 111 (ed. GARFAGNINI, 1997).

14. D'ALVERNY, M.-Th. (1974). "Un adversaire de Saint Thomas: Petrus Iohannes Olivi". Dins E. GILSON (ed.) *St. Thomas Aquinas, 1274-1974. Commemorative Studies*, II. Foreword by Toronto, p. 179-218.

15. D'ALVERNY, M.-Th. (1974), p. 184: "Les attaques directes contre saint Thomas se remarquent surtout dans la série d'écrits polémiques et apologétiques rédigés entre 1281 et 1286 environ, à l'époque ou un certain nombre de thèses tirées de son enseignement avaient été attaquées et dénoncées; les expressions vives d'Olieu, ses boutades parfois drôles contre les 'philosophantes' sont sans doute provoquées par l'amertume de se voir soupçonner d'opinions suspectes par ses propres confrères. Il faut convenir cependant que son attitude vis-à-vis des aristotéliciens est consistante à travers toute son oeuvre". Altres autors, com E. Betto-

Dos anys després, L.-J. Bataillon, edita i analitza un sermó predicat pel teòleg dominicà Guillem de Luxi en el convent de Saint-Jacques de París, l'any 1272, en el qual no només esmenta negativament els *theologi philosophantes*, és a dir, aquells qui en comptes de llegir la Bíblia i les obres dels sants es dediquen a llegir els autors pagans i fan que altres també ho facin, els «philosophi theologizantes» (els filòsofs que fiquen cullerada en qüestions pròpies dels teòlegs) i els «canonistae litigantes» (advocats delerosos d'enriquir-se, sempre preparats per a pledejar); ans sembla que també inclou Tomàs d'Aquino entre els primers. Segurament com a conseqüència de l'ambient hostil que reflecteix aquest sermó, Tomàs d'Aquino abandonà París¹⁶.

Gangolf Schrimpf, l'any 1982, dedicà també un article a reconstruir el concepte *philosophantes* tal com l'havien utilitzat tres autors: Joan Eriúgena, Joan de Salisbury i Guillem d'Alvèrnia. En aquests autors el terme no té necessàriament un sentit negatiu. Utilitzen expressions com *pie philosophantes* o *recte philosophantes*¹⁷.

Recentment Rolf Schönberger, tot i compartir amb É. Gilson l'observació segons la qual el mot *philosophantes* era utilitzat preferentment pels teòlegs franciscans per a designar negativament la filosofia utilitzada per teòlegs, creu que un inventari més ampli de texts mostraria que aquest concepte no té un significat tan específic com creia Gilson. Moltes vegades és utilitzat simplement com a sinònim de "filosofia"¹⁸.

Amb tot, el significat de *philosophans* continua essent un tema de recerca obert. Ens proposem, doncs, en aquestes pàgines analitzar dos fragments d'Arnau de Vilanova en els quals surt el mot *philosophantes*, o millor dit *theologi philosophantes* aut *philosophi theologizantes*, i emmarcar-los en el seu context.

ni i J. Koch, en canvi, consideren que la posició de Pèire Joan Oliu fou més moderada. Hom trobarà bibliografia sobre aquests dos autors ara esmentats i en general sobre Pèire Joan Oliu i la filosofia (aristotèlica), en la nota 1 del meu "Aristóteles y la 'mundana filosofía' en el *De perlegendis philosophorum libris* de Petrus Iohannis [Olivi]", dins Pedro ROCHE, *El pensamiento político en la Edad Media*, Madrid, Fundación R. Areces, 2010, p. 541-551.

16. BATAILLON, L.-J. (1976). "Les crises de l'université de Paris d'après les sermons universitaires". *Miscellanea Mediaevalia* 10, p. 155-169.

17. SCHRIMPF, G. (1982). "Philosophi' - 'philosophantes'. Zum Selbstverständnis der vor- und früh-scholastischen Denker". *Studi Medievali [SM]* 23, p. 697-727. A la p. 718-719, G. Schrimpf, referint-se als tres autors esmentats, afirma: "Sie verwenden den Terminus 'philosophantes' als Bezeichnung für grundsätzlich alle, die ausdrücklich nach dem ihrer Meinung nach unübertreffbaren Vorbild der 'philosophi' auf dem Weg der Wissenschaft nach Weisheit streben". I, p. 719: "Wie die weitgehend bedeutungsgleichen Ausdrücke 'pie philosophantes' bei Johannes Scottus, 'recte philosophantes' bei Johannes von Salisbury und 'recte philosophantes' sowie 'vere recteque philosophantes' bei Wilhelm von Auvergne zeigen, glaubt man, den beiden anderen Kulturen [la dels antics i la dels àrabs] grundsätzlich sogar überlegen zu sein".

18. SCHÖNBERGER, R. (2005). "'Antiqui', 'Philosophi', 'Philosophantes': die Philosophie als Problem im 13. Jahrhundert". Dins *Albertus Magnus und die Anfänge der Aristoteles-Rezeption im lateinischen Mittelalter von Richardus Rufus bis zu Franciscus de Mayronis*. Herausgegeben von HONNEFELDER, L.; WOOD, R.; DREYER, M.; ARIS, M.-A. Münster: Aschendorf Verlag, p. 795-819. A la pàgina 800, llegim: "Gilson hat die These vertreten, *philosophantes* sei eine vorwiegend bei den franziskanischen Theologen zu findende Bezeichnung für stark, für unerträglich stark an der Philosophie orientierte Theologen – im Unterschied zu den *philosophi* selbst. Ein erweitertes Inventar von Textbelegen kann allerdings zeigen, da diese Bezeichnung als Terminus doch nicht so spezifisch ist, wie Gilson geglaubt hatte. Immer wieder trifft man in der Scholastik auf Texte, in denen – wie schon in der Patristik – *philosophantes* neutral und synonym mit *philosophi* verwendet wird. Gilson bleibt allerdings insofern im Recht, als *philosophantes* im Unterschied zu *philosophi* jenen spezifischen Sinn durchaus haben kann". En les notes 21 i 21, Schönberger dona diverses referències de Benaventura, Tomàs d'Aquino, Enric de Gant, Gil de Roma, Dietrich de Freiberg, Ramon Llull, Guillem d'Occam, Guillem de Luxi, al concepte *philosophantes*, que hom pot afegir a les donades a conèixer per Gilson. A les pàgines 815-919, l'autor interessat trobarà la bibliografia sobre aquest tema.

II. DOS TEXTOS D'ARNAU DE VILANOVA SOBRE ELS «THEOLOGI PHILOSOPHANTES AUT PHILOSOPHI THEOLOGIZANTES»

1. El text de l'«Apologia de versutiis atque peruersitatibus pseudotheologorum et religiosorum»

Context

L'any 2001 Josep Perarnau va editar críticament l'*Apologia de versutiis atque peruersitatibus pseudotheologorum et religiosorum* d'Arnau de Vilanova. Aquesta obra fou escrita per Arnau de Vilanova a Girona a darreries de l'any 1302 amb els ulls posats d'una banda en els antics adversaris, els mestres de París, amb qui havia mantingut una dura polèmica arran del *De adventu Anticristi et fine mundi*, i d'una altra banda en els frares dominics que han començat a atacar també les seves tesis escatològiques. Arnau de Vilanova ha pogut conèixer d'òida, indirectament, gràcies a un informador, Jaume Blanc, les objeccions d'aquests per ara innominats "pseudoreligiosos". Precisament aquests teòlegs d'ordes religiosos, segons Arnau de Vilanova, estan afectats de la *malicia magistralis inflationis* que els produeix un *vulnus naturalis discretionis*, deliren. En aquest context trobem la primera referència als *theologi philosophantes*¹⁹.

El text

Per quod etiam illorum deliramentum est evidentiis, quando dicunt: "Talis doctor noster famosus et celebris determinat oppositum, uel in Quarto Sententiarum, uel in tali Summa, aut in tali scripto". Duobus modis potestis cognoscere quod delirant propter maliciam supradictam: tum quia non uident quod sicut ipsi respuunt credere quod a paruulis traditur, sic eis obici poterit quod sui doctores non intellexerunt; tum quia scitur quod fuerint aut theologi philosophantes aut philosophi theologizantes, sicut patet ex stilo suarum editionum, et utrique istorum adulteri sunt in sapientia Christi, et uerbum Dei adulterantes; tum etiam quia ipsi non audebunt asserere nec possent probare quod illis doctoribus suis fuerint patefacti omnes intellectus sacrorum eloquiorum aut principales²⁰.

Observacions

Fil argumentatiu. El fil argumentatiu és clar: els adversaris d'Arnau de Vilanova, utilitzant com fan l'argument d'autoritat, deliren perquè: a) de la mateixa manera que ells no accepten allò que els «petits» aporten, també se'ls pot dir que potser són els seus doctors els qui estan equivocats; perquè aquests doctors foren *theologi philosophantes aut philosophi theologizantes*, i uns i altres són adulteradors de la saviesa de Crist; b) no poden provar que els "seus doctors" coneixien tots els sentits de les sagrades escriptures o almenys els principals. Sembla que la

19. Les obres arnaldianes relacionades amb la polèmica de París, foren editades per Josep Perarnau: PERARNAU, J. (1988-1989). "El text primitiu del *De mysterio cymbalorum Ecclesiae* d'Arnau de Vilanova. En apèndix, el seu *Tractatus de tempore aduentus Anticristi*". *Arxiu de Textos Catalans Antics* [ATCA] 7/8, p. 7-169; i PERARNAU, J. (2001). "Sobre la primera crisi entorn el *De adventu Anticristi* d'Arnau de Vilanova: París 1299-1300". ATCA 20, p. 349-402. Quant a la bibliografia sobre Arnau de Vilanova i en particular sobre els incidents de París, vegeu: MENSA, J. (1994). *Arnau de Vilanova, espiritual. Guia bibliogràfica*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans; MENSA, J.; GIRALT, S. (2003). "Bibliografia arnaldiana (1994-2003)". ATCA 22, p. 665-734; MENSA, J.; REQUESENS, J. (2006). "Arnau de Vilanova: herència de cent vint-i-cinc anys d'estudis". ATCA 25, p. 529-564. Pel que fa als aspectes cronològics de l'estada d'Arnau de Vilanova a París, a més dels estudis ara indicats, vegeu: McVAUGH, M. (2006). "Arnau de Vilanova and Paris. One Embassy or Two?". *AHD* 73, p. 29-42; PERARNAU, J. (2009). "Sobre l'estada d'Arnau de Vilanova a París, 1299-1300: Les dues dates dels textos". ATCA 28, en procés de publicació. Per a la reconstrucció històrica i doctrinal, des del punt de vista dels arguments, entre Arnau de Vilanova, els professors de París i els dominics, vegeu: MENSA, J. (1998). *Les raons d'un anunci apocalíptic. La polèmica escatològica entre Arnau de Vilanova i els filòsofs i teòlegs professionals (1297-1305). Anàlisi dels arguments i de les argumentacions*. Barcelona: Facultat de Teologia de Catalunya.

20. Arnaldi de Villanova, *Apologia de versutiis atque peruersitatibus pseudotheologorum et religiosorum ad magistrum Jacobum Albi, canonicum Dignensem* d'Arnau de Vilanova". ATCA 20, p. 80-81.

frase introduïda per segon «tum quia» no es refereix als adversaris d'Arnau de Vilanova, sinó als doctors que citen. Per tant, els *theologi philosophantes aut philosophi theologizantes* són principalment aquests doctors que citen.

Identitat del «doctor noster et famosus»

Qui és el *doctor noster famosus et celebris*? Franz Ehrle ja suggerí que aquest doctor era Tomàs d'Aquino²¹, i Josep Perarnau, l'editor de l'obra, sembla estar-hi d'acord²². Si tot el que sapiguéssim de la polèmica escatològica entre Arnau de Vilanova i els dominics fos el que permet de conèixer l'*Apologia*..., sempre restaria una ombra de dubte sobre la veritable identitat del tal *doctor noster*. La anàlisi de les obres posteriors, especialment el *Gladius iugulans thomatistas*, la *Carpinatio poetrie theologi diuianis* i l'*Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum de Atheca, praedicatorum*, apunten inquívocament vers Tomàs d'Aquino. Efectivament, Arnau de Vilanova en aquestes obres cita diverses vegades Tomàs d'Aquino, el qual és identificat amb l'estel caigut del cel de l'Apocalipsi IX, 1 i els seus seguidors, els *thomatistae* (mot, per cert, que trobem documentat per primer cop en les obres d'Arnau de Vilanova), amb les "llagostes que semblaven cavalls equipats per a la guerra" de l'Apocalipsi IX, 7. Efectivament el *Gladius*..., obra també adreçada a Jaume Blanc, fou escrita amb la finalitat de respondre als atacs del *thomatista* Joan Vigorós. Aquest frare fou enviat expressament pel capítol general de Milà de l'any 1278 a les Illes Britàniques amb la missió de combatre un moviment antitomista i refermar el valor de la filosofia i la teologia de Tomàs d'Aquino. Arnau de Vilanova, en el *Gladius*..., acusa els *thomatistae* d'honorar Tomàs d'Aquino com un ídol cèlebre. Efectivament, els *thomatistae* – ironitza Arnau – han convertit Jesús de Natxaret en un poeta i Tomàs d'Aquino en un evangelista.

Recordem que el quart llibre de les *Sentències* de Pere Llombard, esdevingut un veritable llibre de text de les facultats de teologia medievals, era dedicat a les sentències escatològiques.

Adulteri et adulterantes

Els *theologi philosophantes* i els *philosophi theologizantes* són adulterers i adulteradors. Què significa ésser adúlter de la saviesa de Crist o adulterador de la paraula de Déu? Arnau de Vilanova no ho fa explícit en el fragment reproduït, però ben segur que podríem respondre a aquesta pregunta amb allò que retreu, en la mateixa *Apologia*..., als teòlegs de París²³:

- s'exerciten en consideracions filosòfiques i proven de demostrar filosòficament la veritat teològica;
- dediquen la major part del seu temps a estudiar textos filosòfics;
- reflexionen sobre *considerationes intentionales*, purament hipotètiques, sobre les quals no és possible d'arribar a cap conclusió ferma;
- asseguts a la càtedra s'erigeixen quasi en *phytones*, multipliquen els problemes, trenen arguments, formen sil·logismes;
- comenten i ponderen els textos d'Aristòtil i els altres filòsofs; i, com hem vist, encara hi podríem afegir un darrer tret específic dels dominics-tomistes;
- al·leguen l'autoritat dels autors de la seva escola com si ningú no pogués anar més enllà d'aquests doctors.

21. EHRLE, F. (1920). "Arnaldo de Villanova ed i 'Thomatiste'. Contributo alla storia della scuola Tomistica". *Gregorianum* I, p. 496-497, reproduïx el text ara estudiat per nosaltres com un dels textos "riguardanti S. Thomaso d'Aquino".

22. PERARNAU, J. (2001), p. 80, aparat de comentaris corresponent a les línies 308-309: "no sembla pas desmentir de veure en aquestes frases una referència velada a l'aleshores encara no sant, Tomàs d'Aquino".

23. Extrec les dades següents de MENSA, J. (2009). "Arnau de Vilanova, la filosofia i la sentència condemnatòria de les seves obres (Tarragona, 1316)". *Enrahonar. Quaderns de filosofia* 42, p. 21-46.

La refutació de l'argument

A continuació²⁴, Arnau de Vilanova refuta l'argument d'autoritat. Segons Arnau de Vilanova, Jesús a l'Evangeli (Mt. XI, 25-26) revela als "petits i idiotes". Per tant, l'argument *talis doctor noster...* pressuposa dues tesis falses: a) que aquell "tal doctor" pot saber totes aquelles coses de les quals hom només pot tenir notícia per la gràcia divina; b) que si aquell "tal doctor" no sap quelcom, tampoc ho podria conèixer cap d'aquells "petits" preferits per Déu per revelar-los els seus secrets, afirmació contrària, doncs, a Mt. XI, 25-26 i 1 Co. XIV, 39²⁵.

2. *El text de l'«Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum de Atheca, praedicatorum»*

Context

L'*Antidotum...* fou escrita a finals de l'any 1204 contra una obra de Martín d'Ateca: el *Tractatus contra denuntiationes Gerundenses* [Arnaldi de Villanova], tractat que Arnau de Vilanova pogué llegir gràcies a un amic seu que aprofità el son d'una persona que en posseïa una còpia per prendre-li i deixar-la al metge català. Per mostrar les "desviacions" de l'obra de Martín d'Ateca, Arnau de Vilanova escriu l'*Antidotum...* Llevat d'alguns fragments publicats per F. Ehrle, aquesta obra és encara inèdita²⁶. L'*Antidotum...* replica punt per punt l'obra de Martín d'Ateca. És dividit en dotze capítols. El fragment que és objecte de comentari forma part del capítol quart, dedicat a refutar vuit tesis de Martín d'Ateca sobre la possibilitat de revelació dels temps finals. Precisament la darrera d'aquestes vuit tesis vindria a dir que si Déu hagués revelats els temps finals pel profeta Daniel (com Arnau de Vilanova anunciava) seria impossible que cap doctor de la història de l'Església no s'anés hagués adonat²⁷. Segons mestre Arnau, Martín d'Ateca tindria raó si la comprensió de l'Escriptura sagrada depengués de l'estudi o de les capacitats racionals de l'home. Però Déu revela quan vol i a qui vol. I sostenir el que Arnau de Vilanova sosté no és fer cap injúria a ningú. I tot seguit trobem el text reproduït a continuació.

El text

Proinde non fecit iniuriam apostolis, quando reuelavit Agabo et non eis nisi per eum, famem futuram orbi uniuersi [Act. XI, 28]²⁸. *Nec fecit iniuriam ceteris magnis doctoribus ecclesie, quando reuelavit aliquid beato Francisco et beato Dominico, quod non reuelauerat contemporaneis uel antecedentibus, maxime cum ipse dicat quod secreta Dei reuelantur paruulis, id est humilibus, et absconduntur sapientibus, id est, illis, qui se reputant sapientes et sunt inflati* [Mt. XI, 25]²⁹. *Nam ipse, ut ait* [Io. IX, 39]³⁰, *ad hoc uenit, "ut qui non uident uideant, et qui ui-*

24. Arnau de Villanova, *Apologia...*, 319-330 (PERARNAU, J. (ed.) (2001), p. 81).

25. Mt. XI, 25: "En aquell temps, Jesús digué: -T'enalteixo, Pare, Senyor del cel i de la terra, perquè has revelat als senzills tot això que has amagat als savis i entesos"; i 1 Co. XIV, 39: "Així, doncs, germans meus, aspireu al do de profecia, i no impediui el parlar en llengües".

26. Segons l'estat actual dels estudis arnaldians, aquesta obra s'ha conservat en un sol manuscrit: el Vat. lat. 3824, de la Biblioteca Apostolica Vaticana (Ciutat del Vaticà). Aquest manuscrit recull les obres que Arnau de Vilanova havia escrit de *evangelica veritate*, en llatí, fins l'estiu de 1305 (després encara n'hi fou afegida alguna més) i que foren presentades a Climent V. Per al fragments editats, vegeu: EHRLE, F. (1920), p. 501.

27. Arnau de Vilanova creu que la indicació de Daniel XII, 11 (*Et a tempore cum ablatum fuerit iuge sacrificium, et posita fuerit abominatio in desolationem, dies mille ducenti nonaginta*), interpretada segons el principi *diem pro anno*, d'Ezequiel IV, 6b, permet de conèixer prèviament els temps de l'Anticrist. Efectivament, si el *tempus cum ablatum fuerit iuge sacrificium* és el temps en què el poble jueu va perdre definitivament la terra promesa; i els "anys" són anys lunars o solars, l'*abominatio in desolationem* (és a dir, l'Anticrist) arribarà *infra decimum quartum centenarium annorum a Christi nativitate*. Vegeu, per exemple, Arnau de Vilanova, *De tempore aduentus Anticristi*, 1505-1522 -la frase reproduïda, 1521-1522-, (PERARNAU, J. (ed.) (1988-1989), p. 169).

28. Ac. XI, 27-28: "Per aquells dies, alguns profetes van baixar de Jerusalem a Antioquia. Un d'ells, que es deia Àgab, mogut per l'Esperit, començà a anunciar que hi hauria una gran fam per tota la terra. La fam vingué, efectivament, em temps de l'emperador Claudi".

29. Per al text de Mt. XI, 25, vegeu nota 24.

30. Jo. IX, 39: "Llavors Jesús afegí: -jo he vingut en aquest món per fer un judici: perquè els qui no hi veuen, hi vegin, i els qui hi veuen, es tornin cecs".

dent, id est uidere se putant, ceci fiant", *quales sunt pseudotheologi et pseudoreligiosi, "quoniam excecavit eos in malicia eorum et nescierunt sacramenta Dei"* [Sap. II, 22]³¹. *Et tales doctores fuerunt omnes theologi philosophantes aut philosophi theologizantes, de quorum secta et numero certum est hunc fuisse, prout pandunt omnia dicta sua*³².

Observacions

Fil argumentatiu. Els exemples de les revelacions d'Àgab i dels sants Francesc i Domènec mostren que revelar als «petits», i no als Apostols i als doctors de l'Església, no significa cometre una injúria contra aquests darrers, especialment perquè el mateix Jesús afirma que els secrets de Déu són revelats als petits i simples i amagats als savis. Jesús va venir a aquest món per tal que els qui no hi veuen, hi vegin, i els qui creuen veure-hi, no hi vegin, esdevinguin cecs, com els pseudoteòlegs i els pseudoreligiosos. Aquests doctors foren *theologi philosophantes aut philosophi theologizantes*, i Martín d'Ateca forma part d'aquest grup, tal com mostren les seves afirmacions.

Les citacions de texts bíblics

El fragment és un veritable enfilall de referències o reproduccions de texts bíblics: Act. XI, 28; Mt. XI, 25; Io. IX, 39 i Sap. II, 22. Segons els *Fets dels Apòstols*, Àgab era un dels profetes que baixà de Jerusalem cap a Antioquia. Inspirat per l'Esperit profetitzà una època de fam arreu de la terra. La profecia, efectivament, s'acomplí.

Els «pseudotheologi et pseudoreligiosi»

Són identificats per Arnau de Vilanova amb aquelles persones que es creuen que són sàvies, però en realitat no ho són; Jesús va venir, precisament, per tal que aquests "no hi vegin". Déu els amaga els seus secrets. Arnau de Vilanova ha anat identificant aquests pseudoteòlegs i pseudoreligiosos amb els seus adversaris, els dominics. En canvi, Déu revela els seus secrets a persones simples, persones com el mateix Arnau de Vilanova: li agrada de presentar-se com una persona "ínfima" entre els catòlics, perquè està casat, de vil ofici, perquè com a metge és "contemplador de fems", i d'origen "innoble i obscur". Els *theologi philosophantes* o els *theologi theologizantes* són pseudoteòlegs o pseudoreligiosos.

Els «dicta» de Martín d'Ateca

És difícil de saber exactament quines eren les afirmacions de Martín d'Ateca, perquè l'obra que escriví contra el *De mysterio cymbalorum* d'Arnau de Vilanova només la podem conèixer gràcies a la informació indirecta, fragmentària i inconnexa que n'ofereix Arnau de Vilanova, ja en la *Carpinatio poetriae theologi deviantis*, però sobretot en l'*Antidotum...*. Sembla que tot el seu escrit convergia vers la negació de la possibilitat i la conveniència de saber anticipadament, per raó o per revelació bíblica, els temps finals. Martín d'Ateca i Arnau de Vilanova es coneixen prou bé; segons testimoni d'Arnau de Vilanova, Martín d'Ateca havia estat "guia" espiritual seu. Els «dicta», mot acompanyat d'«omnia», semblen tenir un valor genèric.

III. CONCLUSIONS

1. En els dos texts que hem examinat, el mot *philosophantes* és un adjectiu que acompanya el substantiu *theologi*. Es dedueix de l'anàlisi dels textos que, segons Arnau de Vilanova, no hi hauria *philosophi, theologi* i *philosophantes*, ans simplement teòlegs i filòsofs, els quals poden ésser, això si, *philosophantes* (els primers) o *theologizantes* (els altres). Així, doncs, com en els textos que E. Gilson estudià, el mot "*philosophantes* est moins le signe d'une classe nouvelle qu'une épi-

31. Sap. II, 22: "Així pensen ells, però van errats; la pròpia malícia els encega. No coneixen els designis secrets de Déu".

32. Arnau de Villanova, *Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum de Atheca, praedictorem*, Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. Lat. 3824, f. 249d.

thète qualifiant certains *theologi*”³³. En el fragment de l'*Apologia*..., Arnau de Vilanova afirma que els *theologi philosophantes* i els *philosophi theologizantes* són adúlter de la saviesa de Crist i adulteradors de la paraula de Déu. Hi ha, per tant, una certa equivalència, almenys pel que fa a la seva (des)qualificació moral, entre els *theologi philosophantes* i els *philosophi theologizantes*.

2. Aquestes expressions serveixen a Arnau de Vilanova per a descriure i desqualificar, en primer lloc, els doctors que els seus adversaris citen com autoritat (Tomàs d'Aquino, especialment), i, en segon lloc, els mateixos adversaris, com Martín d'Ateca, seguidors de Tomàs d'Aquino i frares del seu mateix orde religiós³⁴. Aquests darrers són «*theologi philosophantes*» o «*philosophi theologizantes*», no per ésser professors de la facultat d'arts que tracten de qüestions teològiques o professors de la facultat de teologia que se serveixen de fonts de filòsofs antics, pagans o infidels, sinó pels seus «dicta».

3. *Theologi philosophantes* o *philosophi theologizantes* són expressions desqualificadores genèriques, però molt punyents. Tant els adversaris d'Arnau de Vilanova com els autors que citen comparteixen un concepte de teologia menys profètic que el d'Arnau de Vilanova, més acadèmic, com si la gràcia de Déu depengués de l'estudi personal. Segurament, els fragments següents del *Raonament d'Avinyó* ens ajudaran a omplir de contingut les expressions *theologi philosophantes* o *philosophi theologizantes*³⁵:

Los religiosos ha enganats e destruïts per special curiositat de estudiar en les sciències dels philòsoffs, donan-los a entendre que no poden profitar en la santa theologia si no són bons philòsoffs; e enbatmen-los tan fort, que no poden veure lo frau ni la mentida. Lo frau és com christià, en tant com christià (ço diu lo apòstol [Hebr. III,6]) no deu aprendre ni saber sinó sciència de pietat, per la qual tan solament pusquen fer vida eternal; la qual sciència, segons que ell spon, és tan solament lo saber e la sciència de nostre senyor Déu Jesuchrist. Per què diu als corintians [I Co. II,2] que ell no volch entre-l poble altre saber sinó de nostre Senyor crucificat. E aquests religiosos no-s tenen per pagats [sinó] de la sciència dels pagans.

Poc després, explicita els perills de la filosofia³⁶: “E és cosa certa que, per saber de philosophia, no és l'home major amic de Déu, mas major disputador, e major parloter, e pus contestador, e pus [...] altiu, e major ypòcrit”. I, si un novici “és subtil e de gran loch, no tan solament lo faran estudiar en philosophia -III- o -IV- anys, mas -X- o -XII-”³⁷. I, després, afegeix³⁸: “quan lo faran lector de theologia, no estudiarà sinó a ordir e texir, segons que diu Isahies [Is. XIX, 9], subtilitats philòsòfiques, e en liçons e en disputacions e sermons, per tal que sia loat e tengut per gran clergue”.

33. GILSON, É. (1952), p. 139.

34. Per a una primera presentació de les crítiques d'Arnau de Vilanova a Tomàs d'Aquino, vegeu: MENSA, J. (2009). A les pàgines 43-46 el lector interessat trobarà bibliografia sobre la qüestió.

35. Cf. Arnau de Vilanova, *Lliçó de Narbona*. Dins BATLLORI M. (ed.) (1947). *Arnau de Vilanova, Obres catalanes*, 1. Barcelona: Editorial Barcino, col. Els Nostres Clàssics, 53-54, p. 162/12-163/2.

36. Cf. Arnau de Vilanova, *Lliçó de Narbona*, 163/7-11.

37. Cf. Arnau de Vilanova, *Lliçó de Narbona*, 163/18-20.

38. Cf. Arnau de Vilanova, *Lliçó de Narbona*, 163/24-164/2.

ABSTRACT

É. Gilson, in an article dated 1952, exhorted to study the concept *philosophantes*. Since then several scholars have contributed to the understanding of this concept, but up to now it is still unclear. The aim of these pages is to analyze two Arnau de Vilanova's references (*Apologia de versutiis atque perversitatibus pseudotheologorum et religiosorum... Antidotum contra venenum effusum per fratrem Martinum de Ateca, praedicatorum*) to *theologi philosophantes*. This expression in both cases not only is a pejorative sense, but derogatory.

KEYWORDS: Arnold of Villanova – *Apologia de versutiis...* – *Antidotum contra venenum...* – *philosophantes* – pseudo-theologians

Jaume Mensa Valls
Universitat Autònoma de Barcelona
Jaume.Mensa@uab.cat

Lluís Brines García

FRANCESC EIXIMENIS (OFM, † 1409),
SU VIDA, SU OBRA EN CATALÁN

1. VIDA DE FRANCESC EIXIMENIS

Francesc Eiximenis, tal como confiesa él mismo en el prólogo a todo *Lo Crestià* [El Cristiano], nació en Gerona alrededor de 1330¹. Hijo de una familia de comerciantes bien instalada y bien relacionada con la casa real, ingresó siendo un niño en la orden franciscana, como era corriente en muchos hijos de familias bienestantes de aquella época en la Corona de Aragón². Tuvo una sólida y extensa formación académica y universitaria. En 1374 se graduó en Toulouse como maestro en Teología, el grado máximo del sistema universitario de aquella época, con ayuda de los monarcas de la Corona de Aragón y de la esposa del príncipe heredero – el futuro Juan I –, Marta de Armagnac, dama francesa muy influyente³.

Antes de graduarse hizo un amplio periplo por algunos centros de estudio, tanto de la Corona de Aragón como de toda Europa – en sus obras hay diversos indicios que estuvo en París, Cambridge y Oxford –⁴. Parece que de todos estos centros, el que más le influenció fue el de Oxford, donde la orden franciscana tenía un brillante estudio. Se puede inferir que los maestros franciscanos de Oxford fueron los que más le influyeron, sobre todo las dos máximas figuras del pensamiento franciscano del siglo XIV: Guillermo de Ockham y el beato Juan Duns Escoto. Sabemos, por un interesantísimo inventario conservado en el Archivo Vaticano, que de las obras que poseía cuando murió, tenía más de estos dos autores que de ningún otro⁵. Además de los mencio-

1. Confiesa él mismo su lugar de nacimiento en el capítulo segundo del prólogo a todo *Lo Crestià* [El Cristiano] (*Lo Crestià*. Barcelona. Edicions 62. 1983, p. 36. Antología de Albert HAUF). Respecto a su fecha de nacimiento vide PERARNAU, J. (1982). “Documents i precisions entorn de Francesc Eiximenis (c. 1330-1409)”. *ATCA*, I, p. 191-215 (206-7).

2. Vide WEBSTER, J. (1987). “Una familia de mercaderes: Los Examenis”. *AIA*, XLVII, p. 78). Respecto a la entrada de Eiximenis siendo niño en la orden franciscana, él mismo nos lo dice en el cap. 167 del *Pastorale* [Pastoral] (MARTÍNEZ CHECA, M. (1994). *Francesc Eiximenis, Pastorale, edició i traducció*. Bellaterra. UAB, p. 208).

3. Tenemos diversos documentos que lo demuestran, como por ejemplo una carta de Pedro el Ceremonioso, fechada en Barcelona el 25 de abril de 1373, en que le pide al duque de Anjou que recomiende a Eiximenis al canciller para que pueda graduarse el mismo año. En otro documento, fechado también en Barcelona el 5 de agosto de 1373, la reina Leonor le concede veinticinco florines de oro para ayudarlo en los gastos que ha tenido en Toulouse para obtener el grado de maestro en Teología. El mismo Pedro el Ceremonioso se dirigió el 1 de septiembre de 1373 al conde de Armagnac, pidiéndole que recomiende a Eiximenis al canciller de la Universidad de Toulouse para que pueda obtener pronto el mencionado grado. (RUBÍO I LLUCH, A. (1908). *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*. V. I. Barcelona: IEC, p. 244-245 y p. 248-250).

4. Vide, por ejemplo, el capítulo 60 del *Primer del Crestià* [Primero del Cristiano] (València. Lambert Palmar. 1483, f. 44v).

5. MONFRIN, J. (1967). “La bibliothèque de Francesc Eiximenis (1409)”. *Studia Bibliographica*. Girona: Col·legi Universitari de Girona - Diputació de Girona, (1991) p. 282-6.